

وزیر کشور:

اگر به همان اندازه که رشد ثروت عمومی در کلان‌شهرها بالاست، جذب تسهیلات در روستاها نیز افزایش می‌یافت، امروز شاهد مشکلات فرهنگی، امنیتی و اجتماعی در روستاها نبودیم.

سال 1395، سال اقتصاد مقاوم‌ی: اقدام و عمل

همایش ملی الگوی توسعه پایدار و متوازن منطقه‌ای

نشریه علمی - خبری دبیرخانه دائمی همایش الگوی توسعه پایدار و متوازن منطقه‌ای
سال سوم ، شماره 14، شماره مسلسل 71 (شنبه 12 آذر ماه 1395)

توازن

14

نقش شهرهای کوچک در تعادل فضایی استقرار جمعیت مناطق (مطالعه موردی: استان فارس)

رحیمه شیروان (کارشناس ارشد برنامه‌ریزی منطقه‌ای و کارشناس دفتر پژوهش‌های استانداری فارس)

اشاره

با توجه به اهمیت نقش و جایگاه شهرهای کوچک در پایداری اجتماعی و فضایی مناطق، مقاله حاضر با عنوان "نقش شهرهای کوچک در تعادل فضایی استقرار جمعیت مناطق (مطالعه موردی: استان فارس)" توسط رحیمه شیروان (کارشناس ارشد برنامه‌ریزی منطقه‌ای و کارشناس دفتر پژوهش‌های استانداری فارس) به رشته تحریر درآمد. در این پژوهش ابتدا، با بررسی مسایل و چالش‌های مختلف سکونتگاه‌های شهری (ناشی از عدم تعادل در سلسله‌مراتب سکونتگاهی نظام شهری) به طرح مساله و تشریح ابعاد مختلف این موضوع در منطقه مورد مطالعه (استان فارس) پرداخته شده است. در ادامه بنیان‌های نظری بحث شامل (پدیده نخست شهری، ساختار و کارکرد شبکه شهری، جایگاه شهرهای کوچک در شبکه شهری کشورهای جهان سوم و شهرهای کوچک و نظام متعادل اسکان جمعیت) مورد کندوکاو قرار گرفته است. سپس، جهت بررسی میزان تمرکز در استان از شاخص‌های نخست شهری استفاده گردیده است، همچنین جهت بررسی نقش شهرهای مورد مطالعه در استقرار فضایی جمعیت از دو روش ضریب کشش پذیری و تحلیل جریان‌های مهاجرتی بهره گرفته شده و در نهایت نتایج پژوهش مطرح گردیده است.

مقدمه

با گسترش شهرها به‌ویژه شهرهای بزرگ، جوامع انسانی با مشکلات متعددی روبه‌رو می‌شوند که از مشخص‌ترین آنها مشکل کمبود مسکن، کمبود تاسیسات و تسهیلات شهری، ظرفیت‌های زیست‌محیطی، آلودگی، منابع هوا، آب، خاک، مشکل حمل و نقل و ترافیک و... است که با توجه به این‌که الگوی پخشایش جمعیت ارتباط مستقیمی با عملکردهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی دارد؛ طبیعی است که به دنبال تمرکز فعالیت‌ها و سرمایه‌ها در چند شهر بزرگ حرکت جمعیت نیز به طرف این نقاط خواهد بود، که همین حرکت و مهاجرت افراد چه به صورت دسته جمعی و چه به صورت انفرادی باعث مشکلات گسترده‌ای در سطح منطقه گردیده است. چون جهت اکثر مهاجرتها از روستاها و شهرهای کوچک و تاحدی میانی به سمت شهرهای بزرگ است و این مساله باعث پیدایش

خلاء جمعیتی در سطوح میانی و به خصوص کانون‌های شهری کوچک خواهد شد و باعث هر چه ضعیف‌تر شدن نقش این شهرها در فرایند توسعه و توازن منطقه‌ای گردیده و نه تنها باعث مشکلات عدیده‌ای که در بالا اشاره گردید، شده است؛ باعث برهم خوردن نظام سلسله‌مراتبی شهرها و نخست شهری نیز گردیده و به‌طور روزافزونی از جمعیت شهرهای کوچک به نفع شهرهای بزرگ کاسته می‌شود که این مهم خود باعث عدم انجام بسیاری از برنامه‌های توسعه در این مناطق می‌گردد.

برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری ملی نیز بیشتر به نفع لایه بالای سلسله‌مراتب شهری یعنی کلان‌شهرها صورت گرفته است که نتیجه آن برهم خوردن نظم شبکه شهری گذشته و به‌وجود آمدن "بزرگ‌سری" در سیستم شهری است که این امر علاوه بر توزیع نامتوازن فعالیت‌های اقتصادی، موجب پراکنش نابرابر جمعیت در سطوح ملی و منطقه‌ای گردیده است. افزایش روز افزون شهرهای بزرگ، باعث به‌وجود آمدن بزرگ‌سری یک شهر بر دیگر نقاط شهری گردیده است که تمام امکانات و سرمایه‌ها را به طرف خود جذب کرده و مانع از رشد دیگر شهرها گردیده است. که این امر باعث ایجاد و افزایش عدم تعادل‌های منطقه‌ای می‌گردد. توجه به شهرهای کوچک به عنوان راهبردی که در کاهش تمرکز و نظم شبکه شهری منطقه می‌تواند موثر باشد دارای اهمیت بسیاری است. شهرهای کوچک به عنوان یکی از عناصر مهم سیستم‌های منطقه‌ای، نقش مهمی را در تثبیت جمعیت، فعالیت‌ها و سرمایه در فضای ملی و منطقه‌ای ایفا می‌کنند.

استان فارس نیز مانند خیلی از مناطق کشور دارای عدم تعادل‌هایی از لحاظ جمعیتی و اقتصادی است. بر اساس آمار سال 1385، حدود 100 هزار نفر در شهرهای کوچک بین 50-25 هزار نفر هستند؛ یعنی چیزی کمتر از 5% جمعیت شهرنشین در این شهرها زندگی می‌کنند که همه بی‌انگیز تمرکزگرایی شدید جمعیت و امکانات و... در یک شهر است. با این روند، روز به روز از جمعیت روستاها و شهرهای کوچک و میانی به نفع

فارس، هم‌اکنون دارای عدم تعادل فضایی شدیدی است؛ به طوری که در سرشماری که از جمعیت شهرهای استان در سال 1385 به عمل آمده است؛ شهر شیراز نزدیک به ده برابر شهر مرودشت که دومین شهر استان است جمعیت شهری منطقه را به خود اختصاص داده است که اگر سیاستهای لازم در خصوص تمرکززدایی صورت نگیرد؛ این فاصله در مقاطع زمانی آتی می‌تواند بیشتر شود و امکان انجام بسیاری از راه حل‌ها جهت کاهش نابرابری منطقه‌ای را سخت تر نماید.

ب. نقش شهرهای کوچک در تعادل فضایی استقرار جمعیت در استان

همانگونه که از نتایج محاسبات در طی دهه‌های مختلف بر می‌آید آن‌چه که در همه این دوره‌ها مشهود است؛ ضریب جمعیت‌پذیری پایین این شهرها در مقابل استان است. هم‌چنانکه نرخ رشد جمعیت کل و شهری در مرحله‌ای از زمان افزایش یا کاهش می‌یابد؛ بر ضریب کشش‌پذیری نیز تاثیر گذاشته و در زمان‌هایی که نرخ رشد جمعیت کاهش می‌یابد؛ جمعیت‌پذیری منطقه مورد نظر نیز کاهش می‌یابد.

جمع‌بندی

براساس نتایج حاصله از شاخص‌های نخست شهری می‌توان عدم تعادل و تمرکز شدید فضایی را در این استان به وضوح دید و شهرهای کوچک بر اساس بررسی‌ها در طی این پنجاه سال با استفاده از روش‌های نخست شهری و تمرکز هیچ نقشی در کاهش این تمرکز و عدم تعادل‌ها نداشته اند.

بر اساس ضریب کشش‌پذیری که در ده سال اخیر این شهرهای استان فارس داشته‌اند (که نزدیک به ضریب کشش‌پذیری استان بوده است)؛ و همچنین براساس تحلیل جریان‌های مهاجرتی به این شهرها، که بیشترین تعداد مهاجر در مقابل رشد طبیعی جمعیت خود را داشته‌اند و همچنین بیشترین جمعیت مهاجر شهرستان را به خود جذب کرده‌اند و اکثر آنها نیز مهاجرپذیر بوده‌اند؛ از این رو، می‌توان گفت که این شهرها می‌توانند در تثبیت جمعیت و جذب آن موفق باشند. یکی از عوامل مهمی که در تعادل و توسعه پایدار کالبدی - فضایی منطقه فارس و سایر مناطق همسان موثر است توزیع جمعیت و در مرحله بعد توزیع امکانات و ثروت به صورت متعادل در سطح منطقه است.

کلان‌شهر شیراز کاسته می‌شود که اگر در توجه و تقویت این شهرها تلاش نشود و نتوانند جمعیت روستاها و شهرهای دیگر را به خود جذب و تثبیت کنند؛ شکاف و عدم تعادل‌های منطقه‌ای در آینده نیز بیشتر می‌گردد و فاصله این شهرها با شهر اول بسیار بیشتر و در نتیجه نقش آنها در سطح منطقه ضعیف‌تر می‌گردد.

نکات مورد بحث

الف. میزان تمرکز در استان فارس

1. در تمامی طول دوره از سال 1385-1335 شاهد پدیده نخست شهری هستیم. پدیده نخست شهری این استان نیز به احتمال قوی از اوایل زمان مشروطه و سال 1279 که پدیده تمرکزگرایی در تهران آغاز گردیده، شروع گردیده است. در این مقطع، این پدیده در شهرهایی که بعد از تهران جزء شهرهای مهم عصر خود بوده‌اند نیز آغاز شده است.
2. در تمامی شاخص‌ها در سال 1365، میزان نخست شهری به بالاترین حد خود می‌رسد و بعد از آن حالت متعادل‌تری دارد. که دلیل این امر نیز، احتمالاً ناشی از جنگ تحمیلی هشت ساله ایران و عراق است که باعث مهاجرت بسیاری از افراد از استان همسایه فارس یعنی خوزستان گردید؛ که بیشتر این افراد شهر شیراز را به عنوان شهر مقصد خود انتخاب می‌کرده‌اند. آمار مهاجرت در این دوره نیز بیانگر این قضیه است. همچنین عامل دیگر توجه بیشتر دولت و سیاست‌های آن در نخست شهر است.
3. در شاخص دو شهر، عدم تعادل فضایی بین شهر اول استان (شیراز) و شهر دوم استان (مرودشت) فاصله‌ای نزدیک به 11 برابر در سال 1365 داشته است که در دوره‌های دیگر نیز این فاصله وجود داشته است و با وجود این که اوج عدم تعادل فضایی توزیع جمعیت در این سال است؛ شیراز در کمترین مقدار خود در سال 1335 نیز تقریباً شش برابر شهر دوم جمعیت دارد که این امر بیانگر عدم تعادل فضایی در این استان در همه دوران بررسی شده (در مقطع پنجاه ساله) است.
4. در شاخص کینزبرگ و موما و الوصایی نیز وجود عدم تعادل فضایی در همه دوره‌ها مخصوصاً سال 1365 واضح است.
5. از آن جا که میزان نخست شهری در تمامی دوره‌ها و در همه شاخص‌ها با هم همسو و نتایج آن سازگار است؛ می‌توان با قطعیت گفت که استان

نشریه علمی - خبری «توازن»
مرکز مطالعات راهبردی و آموزش وزارت کشور
دبیرخانه دائمی همایش
الگوی توسعه پایدار و متوازن منطقه‌ای
مدیر مسئول: ابوذر کوثری
سر دبیر و مدیر اجرایی: ابراهیم خلیفه

توجه

نشریه علمی - خبری «توازن» به صورت هفتگی توسط دبیرخانه دائمی همایش منتشر می‌شود. منتظر دریافت اخبار شما جهت درج در این نشریه هستیم.

www.Sbrd.ir
۰۲۱ - ۲۶۶۵۵۹۱

ان شاءالله در شماره آینده می‌خوانیم:

" توسعه پایدار و متوازن منطقه‌ای، مطالعه موردی: صنعت گردشگری کاشان "

مسعود مشعوفی نوش آبادی